

Губський С.І. (Київ)

**ОСОБЛИВОСТІ ТА НАСЛІДКИ
УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ
РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1920 рр.:
ОГЛЯД ПРАЦЬ АНГЛОМОВНОЇ
ІСТОРІОГРАФІЇ**

Стаття присвячена огляду праць англomовної історіографії, присвячених Україні і, зокрема, революції 1917–1920 рр., що зберігаються в науковій бібліотеці НДІУ МОН України.

Здобуття Україною незалежності в 1991 р. й розбудова Української держави поряд з іншими складовими державотворення дало могутній поштовх розвитку національної науки, в т.ч. і жваве зацікавлення історією визвольних змагань українства за здобуття своєї незалежності. Значною мірою це пов'язано з нагальними потребами сучасного державного будівництва, успішне вирішення яких немислиме без урахування уроків минулого. Слід підкреслити, що особливістю сучасного державного будівництва є те, що тут потрібно вирішувати майже такі завдання, які мали місце протягом 1917–1920 рр., а саме: створення національної армії, її патріотичне виховання, уникнення надмірної ідеологізації та політизації військового будівництва, відновлення українських військових традицій, визначення ролі Збройних сил у системі національної безпеки держави. Успішне виконання цих завдань значною мірою залежить від використання історичного досвіду, від усвідомлення історичних традицій нашої минувшини, зокрема від вивчення досвіду військового будівництва періоду українських визвольних змагань 1917–1921 рр.

Ми прагнемо збагнути глибинну сутність революцій, їх детермінацію, розібратись у змісті процесів, що їх наповнюють, зробити належні висновки, винести відповідні уроки. І зрозумілішими стають загальна логіка історичного поступу, закономірності суспільного розвитку. А в тому – запорука обгрунтованішого розв'язання нагальних завдань сьогодення, оптимальнішого вибору перспективних рішень і дій.

Період національно-демократичної революції 1917–1920 рр. можна розділити на декілька етапів. Перший – період Центральної ради і проголошення Української Народної Республіки (4 березня 1917 – 29 квітня 1918 рр.), другий – період Гетьманату або Української держави гетьмана Павла Скоропадського (29 квітня 1918 – 14 грудня 1918 р.), третій – період Директорії і відновлення Української Народної Республіки на рідних землях (14 листопада 1918 – 21 листопада 1920 рр.). Проте саме з УНР пов'язані головні державно-правові акти української революції – III (7 листопада 1917 р.) та IV (22 січня 1918 р.) Універсали, а також Акт

Соборності (Злуки) УНР та ЗУНР (22 січня 1919 р.), які, власне, і констатували появу незалежної України¹.

По суті, без УНР не було б ні гетьманської Української держави, ні підпорядкованій більшовицькій Росії, а пізніше СРСР Української Соціалістичної Радянської Республіки.

Важливе значення для ознайомлення світової наукової громадськості з українською національно-демократичною революцією 1917–1920 рр. мають наукові дослідницькі праці українських діаспорних і іноземних вчених. Ці дослідження допомагають, особливо це стосується періоду 20 – 80-х рр. ХХ ст., ґрунтовно, об'єктивно, неупереджено, змістовно та правдиво висвітлити цей складний драматичний період української історії. Саме в цей час, коли українська нація після 250-літнього іноземного поневолення заявила про себе перед усім світом на повний голос, коли пробуджувалося національне ім'я, свідомість. Постає спочатку автономна, а потім власна незалежна держава. І тільки втручання іноземних держав (більшовики, білогвардійці, поляки, румуни та ін.), породжена цим внутрішня нестабільність та хаос знищили молоду Українську Народну Республіку і на довгі десятиліття наш народ був позбавлений повноцінної власної держави. Проте 1917–1920 рр. не пройшли даремно, боротьба тривала, аж поки в 1991 р. знову постала незалежна Україна.

У даній статті мова йде про видання, які зберігаються в бібліотеці Науково-дослідного інституту українознавства МОН України.

Англомовні праці, присвячені цьому періоду, можна розділити на дві основні групи. Перша – це дослідження українських діаспорних вчених, друга – твори іноземних англомовних науковців.

До першої групи слід віднести ґрунтовну працю О. Субтельного «Ukraine. A History» (Toronto; Buffalo; London: Published by the University of Toronto Press in association with the Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1988. – 666 p.).

У 5-му розділі цієї праці «Part Fife Twentieth-Century Ukraine» автор детально зупиняється на періоді Першої світової війни. Вчений акцентує увагу на тому, що Україна була розділена між двома ворогуючими імперіями – Російською та Австро-Угорською й українські вояки, які перебували в складі різних армій були змушені воювати одні з одними. Також подано позиції українських політичних партій у Галичині та Наддніпрянщині після початку світової війни, те, як вони бачили місце і роль України у цьому протистоянні світових держав. Особливу увагу автор приділяє створенню в складі австрійської армії українського військового підрозділу – Легіону Українських січових стрільців (УСС), які вперше в ХХ ст. виступили зі зброєю в руках проти національного гноблення українського народу.

¹ Reunification of Ukraine // The Ukrainian Review. – London; New York; Toronto: Published by The Association of Ukrainians in Great Britain, Ltd. in cooperation with, Organization for Ukraine, Inc. (U.S.A) and Canadian League for Ukrainians Liberation, 1969. – Vol. XVI. – No 2. – P. 2-3.

У підрозділі «War and Revolution» аналізується створення та діяльність Української Центральної ради та утворення УНР. Вчений зазначає, що звітка про падіння царського режиму досягла Києва 28 лютого (13 березня) 1917 р. 4 (17) березня українці заснували власну організацію – Центральну раду. Її створили помірковані ліберали з Товариства українських поступовців (ТУП) під проводом Є. Чикаленка, С. Єфремова та Д. Дорошенка разом із соціал-демократами на чолі з В. Винниченком та С. Петлюрою. Кількома тижнями пізніше до Центральної ради також вступила Українська партія соціалістів-революціонерів (УПСР), яку репрезентували М. Ковалевський, П. Христюк та М. Шаповал. Головою Центральної ради було обрано М. Грушевського – добре відомого авторитетного історика, громадського й наукового діяча, котрий повернувся із заслання. Так, на відміну від росіян у Києві, що розкололися на поміркованих у Виконавчому комітеті та радикалів у Київській раді, українці всіх ідейних переконань згуртувалися в єдиний представницький орган¹.

Автор наголошує, що коли безпорадність Тимчасового уряду ставала чимдалі очевиднішою, Центральна рада вирішила скористатися своїми перевагами. Щоб завоювати собі визнання найвищої політичної сили в Україні, 23 червня вона видала Перший універсал, в якому проголошувалося: «Хай Україна буде вільною. Не відокремлюючись остаточно від Росії й не розриваючи зв'язків із Російською державою, хай український народ отримає право самому розпоряджатися своїм життям у своєму краї»². Незабаром Центральна рада оголосила про утворення Генерального секретаріату, що мав діяти як виконавчий орган (уряд). Очолений В. Винниченком Генеральний секретаріат, що складався з восьми міністерств, справами яких відали переважно українські соціал-демократи, взяв на себе відповідальність за управління Україною.

О. Субтельний доводить, що, отримавши обіцянку широкої культурної автономії, російські та єврейські партії в Україні неохоче приєдналися до Центральної ради. В цей момент Центральна рада складалася з 822 делегатів, близько чверті з яких належало російським, єврейським, польським та іншим неукраїнським партіям. В ідеологічному відношенні вона мала виразно ліву орієнтацію. Досягши угоди, хоч і досить хиткої як з Тимчасовим урядом, так і з національними меншостями, Центральна рада могла тепер братися за управління країною³.

Аналізуючи недоліки діяльності керівників Центральної ради, автор робить акцент на ідейній обмеженості молодих і недосвідчених українських політиків, вік більшості з яких коливався у межах від 20 до 30 років. Захоплені власною революційною риторикою, вони намагалися відмежуватися від старого ладу. Особливо промовистим у цьому відношенні було їхнє ставлення до військових. Влітку 1917 р. близько 300

¹ *Subtelny O. Ukraine. A History.* – Toronto; Buffalo; London: Published by the University of Toronto Press in association with the Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1988. – P. 345.

² Там само. – С. 346-347.

³ Там само. – С. 347.

тис. українських солдатів стихійно реорганізувалися у всеукраїнські військові формування, запрягнувши на вірність Центральній раді. Генерал П. Скоропадський надав у розпорядження Центральній раді українізований корпус із 40 тис. бійців, прекрасно дисциплінованих і споряджених порівняно з дезорганізованими російськими військами. Але його крок було відкинуто з двох причин: ідеологи Центральної ради доводили, що революція усувала необхідність регулярної армії, по-друге, вони твердили, що не можна довіряти багатому землевласникові П. Скоропадському. Аналогічним було їхнє ставлення до чиновників: на них дивилися як на уособлення старої гнобительської буржуазної держави, а голова уряду В. Винниченко називав їх «найгіршими і найшкідливішими людьми»¹.

Говорячи про революції 1917 р., О. Субтельний висловлює переконання, що Лютнева революція була, по суті, наслідком падіння влади, а причиною другої революції, яку називають Жовтневою, стало захоплення влади. Її здійснили більшовицька організація на чолі з В. Леніним – організація, яку лише шість місяців тому вважали маловірогідним кандидатом на владу в Росії.

Дослідник зазначає, що як і більшість росіян в Україні, більшовики ворує поставилися до українського руху. Як марксист, вони побоювалися, що цей рух підірве єдність робітничого класу; представники панівної меншості, вони відчували загрозу нещодавно покірної більшості, що прокинулася; і як мешканці міста, вони з презирством дивилися на рух, що спирався на селянство. Для одного з провідних більшовиків – Х. Раковського проблематичним було визнати навіть сам факт існування українського народу. Про поширеність таких поглядів у партії свідчив один із небагатьох видатних українських більшовиків – М. Скрипник: «Для більшості членів нашої партії Україна не існувала як національна одиниця», – згадував він пізніше. Один із найвпливовіших більшовицьких вождів в Україні Г. Пятаков відверто заявив, що партія має остаточно відкинути гасло права нації на самовизначення. Він казав: «Ми не повинні підтримувати українців, оскільки їхній рух невігідний пролетаріатові. Росія не може існувати без українського цукру промисловості, вугілля, зерна тощо»².

Аналізуючи позицію В. Леніна, вчений підкреслює, що він був надто обережним політиком, щоб дозволити таким підходам формувати партійний курс. В. Ленін зрозумів, хоч і з деяким запізненням, що націоналізм є могутньою силою, якою партія могла б скористатися. Тому він сформулював досить плутане твердження, що більшовикам належить визнати й навіть сприяти здійсненню права пригноблених народів на культурний розвиток і самоврядування, доти, – і тут йшло дуже важливе застереження, – доки це не перешкоджало пролетарській революції. Так, наприклад, якщо український націоналізм вів до відокремлення

¹ Там само. – С. 348.

² Там само. – С. 349.

українських робітників від російських, то це, за В. Леніним, являло собою буржуазний націоналізм, з яким належало неухильно боротися. Інакше кажучи, в теорії національні прагнення українців визнавалися, а на практиці – відкидалися.

Автор переконаний, що велика перевага такого підходу полягала в тому, що він дозволяв робити вигляд, наче більшовики симпатизують прагненням українців і тому заслуговують на підтримку з їхнього боку, ще й при цьому не зраджуючи справу соціалістичної революції. Вплив ідей В. Леніна на його послідовників в Україні виявився у серпні 1917 р., коли до Центральної ради приєдналося 10 більшовиків.

О. Субтельний зазначає, що після того, як більшовики захопили владу в Росії, постало питання, хто ж керуватиме в Україні. Тому більшовики були дуже здивовані, коли Центральна рада оголосила, що бере на себе верховну владу в усіх дев'яти губерніях, де українці становлять більшість. Формально це підтверджував її Третій універсал від 7 (20) листопада, що проголошував створення автономної Української Народної Республіки (УНР). Все ще не наважуючись остаточно розірвати зв'язки з Росією, Центральна рада заявила про одну із своїх цілей – створення в колишній Російській імперії федерації вільних і рівноправних народів. Сподіваючись, що Центральна рада стане стабілізуючим чинником щодо анархії, яка поширювалась, владу українського уряду визнали українські партії, більшість Рад і навіть більшовики (хоч для останніх це був крок вимушений і тимчасовий).

Автор зазначає, що незабаром стало очевидним, що конфлікт між Центральною радою та більшовиками був невідворотним. Якщо Центральна рада критикувала В. Леніна за насильство при захопленні влади в Петрограді, то В. Ленін скаржився на те, що українці пропускають козацькі війська через свою територію, дозволяючи їм зосередитися на півдні Росії, де формувався російський антибільшовицький рух. Тим часом в Україні більшовики зазнали кілька невдач. У грудневих виборах до Всеросійських Установчих зборів, пізніше розігнаних більшовиками, українські партії отримали 70% голосів, тоді як більшовики – лише 10 %. Ще відчутнішою була їхня невдача на Всеукраїнському з'їзді Рад, який вони самі скликали 17 грудня в Києві й який сподівалися поставити під свій цілковитий контроль. Але українські партії запросили на з'їзд своїх прихильників із села, переваживши близько сотні більшовицьких делегатів двома з лишком тисячами своїх. Розлючені члени невеликої більшовицької фракції покинули з'їзд, переїхали до Харкова, кваліфікували Центральну раду як «ворога народу» й проголосили створення Радянської Української Народної Республіки. Одночасно в Україну з Росії почали наступ більшовицькі війська.

Сили більшовиків О. Субтельний оцінює в 12 тис. багнетів на чолі з талановитим командуючим В. Антоновим-Овсієнком і його кривавим помічником М. Муравйовим, що рухалися з північного сходу. За його словами, проти них український уряд мав розкиданих по різних місцях 15 тис. вояків, що склалися з селянського ополчення «вільних козаків»,

січових стрільців, колишніх військовополонених галичан, кількох невеликих загонів із фронту та декількох сотень київських гімназистів¹.

Дослідник особливо підкреслює, що більшовики не шкодували ні грошей, ні людей для того, щоб проникнути в українські загони, які значною мірою склалися з надзвичайно наївних у політиці селян, і переконати останніх або не брати участі в боях, або ж приєднатися до більшовиків. Унаслідок цього їхні сили в Україні до грудня зросли до 40 тис. чоловік².

Значною перевагою більшовиків, за словами автора, в Україні були організовані їхніми прихильниками майже в кожному великому місті диверсійні повстання проти Центральної ради, зокрема в Києві. Центральна рада, що засідала і вдень і вночі, похапцем прийняла закон про радикальну земельну реформу, тобто націоналізацію великих землеволодінь. Вона видала свій Четвертий і останній універсал (цей важливий документ хоч і датований 22 січня, фактично було складено в ніч з 24 на 25), проголосивши, що Українська Народна Республіка розриває зв'язки з більшовицькою Росією й стає вільною і самостійною державою³.

О. Субтельний підкреслює, що перед лицем неминучої поразки останньою надією Центральної ради була чужоземна допомога. Взагалі симпатії Ради схилилися на бік Антанти, і з самого початку вона наполегливо домагалася свого визнання її членами, і особливо Францією. Але реакція Франції, яка рішуче стояла за відновлення «єдиної та неподільної Росії», була неоднозначною. 22 грудня 1917 р. розпочали мирні переговори у Брест-Литовську з Центральними державами. Більшовики заявили про те, що вони репрезентують всі народи колишньої Російської імперії. Щоб не дати більшовикам представляти на мирних переговорах Україну, Центральна рада вирядила до Бреста власну делегацію. 9 лютого 1918 р., лише за кілька годин до того як надійшла звістка про відступ Центральної ради з Києва перед військами М. Муравйова, її представники в Бресті підписали угоду з Центральними державами. Її сутність зводилася до того, що німці зобов'язалися надати Центральній раді військову допомогу за поставки нею великої кількості сільськогосподарських продуктів для цих держав⁴.

За словами дослідника, вже через кілька днів після підписання угоди в Брест-Литовську німці з австрійцями розділили Україну на сфери впливу і ввели на її територію свою могутню армію, що налічувала понад 450 тис. чоловік. За якихось три тижні більшовики, які, за їхнім же висловом, «принесли на багнетах з півночі радянську владу» і які протягом свого нетривалого перебування встановили у Києві царство терору, були змушені тікати. 2 березня війська Центральної ради повернулися до Києва разом з німецькими військами⁵. Аналізуючи політичну діяльність Центральної

¹ Там само. – С. 350.

² Там само. – С. 351.

³ Там само. – С. 352.

⁴ Там само. – С. 352-353.

⁵ Там само. – С. 353.

ради, позитивні та негативні сторони її діяльності, автор зазначає, що політика Центральної ради викликала розчарування майже в усіх верствах населення України. Неукраїнці засуджували розрив зв'язків між Україною та Росією, незаможні селяни не отримали очікуваної землі, у заможних селян і великих землевласників націоналізація їхніх володінь викликала лють, а всі разом засуджували Центральну раду за запрошення в країну німців та австрійців. Зі свого боку, німці теж були незадоволені молодими і малоспроможними політиками, які переважали в Центральній раді. Вони швидко пересвідчилися, що Рада не має практично ніякого адміністративного апарату для збору тих мільйонів тонн сільськогосподарських продуктів, що їх так відчайдушно потребували голодні німецькі та австрійські міста, і сировини. Безперервні кризи, сутички й дебати між соціалістичними партіями у Центральній раді переконали німців у тому, що «молоді українські утопісти» неспроможні керувати. Тому 28 квітня, коли Центральна рада працювала над конституцією Української Народної Республіки, до зали ввійшов німецький загін і всім було наказано розійтися. Наступного дня Центральна рада впала – без усякої спроби захищатися.

Вчений робить висновки, що за той рік, протягом якого Центральна рада виступала основним політичним чинником в Україні, вона досягла значних успіхів, але й зазнала великих невдач. З огляду на слабкість і дискримінованість української інтелігенції до революції, її політичну недосвідченість, створення і зміцнення Центральної ради було безперечним здобутком. Своєю діяльністю вона, нарешті, поклала край поширеним сумнівам щодо самого факту існування українського народу. Вона перетворила українське питання на одне з ключових питань революційного періоду. З суто політичної точки зору Центральна рада у взаєминах з Тимчасовим урядом добилася більшого, ніж можна було сподіватися¹.

Особливо автор підкреслює, що Центральна рада перемогла українських більшовиків, змусивши їх звертатися по допомогу до Росії.

На превеликий жаль, за словами О. Субтельного, найочевиднішою в діяльності Центральної ради є її поразка. До найважливіших її причин належала відсутність двох головних опор державності, а саме – боєздатної армії та адміністративного апарату. Не маючи останнього, Центральна рада не могла утримувати зв'язки з губерніями та селом, де зосереджувалося найбільше її можливих прихильників. Не меншої шкоди завдавала й відсутність згоди щодо того, яку політику проводити. Як приклад, дослідник наводить стосунки В. Винниченка та С. Петлюри – двох провідних міністрів в уряді, у яких з усією драматичністю виявлялася гостра ворожнеча. В. Винниченко доводив, що Центральній раді слід проводити суспільно радикальнішу, ніж у більшовиків, політику, щоб виправдати сподівання мас на докорінні зміни. Тим часом С. Петлюра вважав, що слід приділяти більшу увагу будівництву інститутів національної державності, зокрема армії. Нарешті, безпосередньою

¹ Там само. – С. 353-354.

причиною кінця Центральної ради стала її неспроможність задовольнити німецькі вимоги.

Говорячи про причини поразки ЦР автор робить висновок, що поразку Центральної ради зумовила нерозвиненість українського національного руху. Центральна рада фактично була змушена починати будівництво держави ще до завершення процесу формування нації.

У підрозділі «The Ukrainian Revolution» О. Субтельний аналізує створення й діяльність Української держави гетьмана П. Скоропадського, показує посилення анархії в Україні в цей період, створення Директорії, антигетьманське повстання та відродження УНР, розпад Австро-Угорської імперії, створення Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР), боротьбу галичан з поляками, причини поразки Галицької армії, розкриває наслідки перемоги більшовиків та поразки українських урядів і армій за незалежність своєї Вітчизни.

Говорячи про ситуацію в Україні весною 1918 р., автор зазначає, що до цього часу широким верствам населення України вже набридли революція й хаос. Закономірно, що ці настрої переважали серед заможних селян, дрібних підприємців та бізнесменів, фабрикантів, великих землевласників, вищих прошарків чиновництва, що складала 20 % усього населення України. Австрійці та німці в Україні також всіляко прагнули відновити порядок і прискорити вивезення сільськогосподарських продуктів та сировини. Тому між 24 і 26 квітня представники цих груп таємно домовилися замінити Центральну раду консервативним українським урядом на чолі з гетьманом Павлом Скоропадським¹.

29 квітня, на з'їзді, скликаному в Києві Лігою землевласників, на який з усієї України прибуло 6500 делегатів, П. Скоропадського з ентузіазмом проголосили гетьманом, закликавши його «врятувати країну від хаосу і беззаконня». Того ж дня він разом із прихильниками оголосив про встановлення «Української Держави» (на відміну від «Української Народної Республіки» Центральної ради). Нова держава ґрунтувалася на незвичайному поєднанні монархічних, республіканських і, що особливо характерно, диктаторських засад, її підданам гарантувалися громадянські права, причому особливо наголошувалося на непорушності приватної власності².

Описуючи діяльність гетьмана, дослідник підкреслює, що скасовуючи такі нововведення Центральної ради, як націоналізація великих маєтків та культурна автономія, гетьман увів окрему категорію громадян-козаків (які фактично були заможними селянами), сподіваючись, що вони стануть основною соціальною опорою режиму. Особливо виділялися широкі повноваження самого гетьмана: йому належало виняткове право видавати всі закони, призначати кабінет, керувати зовнішньою політикою та військовими справами й бути верховним суддею країни. Однак ці претензії

¹ Там само. – С. 352.

² Там само. – С. 352.

на майже необмежену владу не могли приховати того факту, що влада в Україні практично належала німцям, а не українському уряду.

Автор зазначає, що, як і належало чекати, українські політичні діячі, більшість яких були соціалістами й членами Центральної ради, різко негативно поставилися до гетьманської держави. Тому коли до участі в гетьманському уряді запросили кількох відомих українців, майже всі вони відмовилися. Це не лишало гетьманові нічого іншого, як звернутися при формуванні кабінету до людей, не пов'язаних з українським рухом, тим самим давши підставу для звинувачень у тому, що до його уряду не ввійшов жоден «справжній» українець. До нового кабінету, очолюваного прем'єр-міністром Ф. Лизогубом (багатим землевласником), входив лише один відомий український діяч – міністр закордонних справ Д. Дорошенко. У складі уряду бракувало націонал-патріотів, проте гетьман включив до нього ряд талановитих адміністраторів.

Говорячи про досягнення діяльності гетьманського уряду, автор зазначає, що за якихось кілька місяців в Україні було відновлено дієвий адміністративний апарат. У провінціях урядовці Центральної ради замінялися на досвідчених адміністраторів, що називалися старостами й призначалися з місцевих поміщиків або земських урядників. У центральному уряді посади розподілилися між професійними чиновниками – переважно росіянами чи русифікованими українцями. Щоправда, труднощі виникли при формуванні регулярної армії, оскільки німці не підтримували створення великої військової сили, здатної кинути виклик їхньому впливові. Незабаром на повну силу стала діяти (хоч і з неоднаковою ефективністю) поліція (державна варта), до якої, як і до армії, ввійшло багато колишніх царських офіцерів.

Особливо О. Субтельний наголошує, що якщо Центральна рада мала офіційні дипломатичні стосунки лише з Німеччиною, Австро-Угорщиною та Оттоманською імперією, то Гетьманщина обмінялася посольствами з 12 країнами, її зовнішня політика була, головним чином, спрямована на укладення мирного договору з радянською Росією (підписаного 12 червня 1918 р.) та на безплідні суперечки з Австро-Угорщиною навколо питання про повернення східногалицьких земель та Холмщини¹.

Він підкреслює, що особливо вражають досягнення уряду у створенні системи освітніх закладів. На рівні початкової школи було випущено кілька мільйонів примірників україномовних підручників, а в більшості шкіл введено українську мову. Було засновано близько 150 нових україномовних гімназій, у тому числі в сільських районах. У жовтні в Києві та Кам'янці-Подільському відкрилися два нових українських університети. Було також засновано національний архів та бібліотеку в понад 1 млн томів книг. Вершиною цієї діяльності стало створення 24 листопада 1918 р. Української академії наук².

¹ Там само. – С. 357.

² Там само.

Аналізуючи політичну ситуацію в цей період, автор наголошує, що із самого початку стала викристалізовуватися опозиція П. Скоропадському. В середині травня відбувся ряд нелегальних з'їздів українських партій, на яких своє несхвалення діями уряду висловили представники таких професійних спілок, як залізничники, телеграфісти, а також селяни й робітники. Виник координаційний осередок опозиції, названий Українським національно-державним союзом (УНДС), на чолі якого став В. Винниченко. Антигетьманський курс узяла інша впливова організація – Всеукраїнський земський союз на чолі з С. Петлюрою. Спочатку ці групи вели переговори зі П. Скоропадським про шляхи проведення більш ліберальної й національно орієнтованої політики, та згодом вони вирішили збройним шляхом взяти владу.

Говорячи про аграрну політику стосовно українського села, дослідник зазначає, що українських селян не треба було особливо підбурювати до повстання проти уряду, тому що останній конфіскував їхній врожай, повертав землю багатим поміщикам і посилав у села «каральні експедиції». Тому незабаром по всій Україні вибухнули стихійні й досить значні селянські повстання. У запеклі бої з німецько-австрійськими військами вступали загони озброєних селян (зброя тоді була легкодоступною) на чолі з ватажками з місцевих жителів, що часто були анархістськи настроєними і яких на козацький зразок називали отаманами або батьками. Ці сутички набирали величезних масштабів.

Характеризуючи зовнішньополітичну ситуацію навколо України, О. Субтельний зазначає, що на початку осені стало очевидним, що Центральні держави програють війну. І тут гетьман був змушений піти на поступки. Але наприкінці жовтня нова спроба залучити до кабінету видатних українських діячів провалилася. Кидаючись із боку в бік у відчайдушних пошуках підтримки, П. Скоропадський пішов на відчайдушний крок. 14 листопада 1918 р. він призначив новий кабінет, що майже повністю складався з російських монархістів, і проголосив Акт федерації, за яким зобов'язався об'єднати Україну з майбутньою небільшовицькою Російською державою. Цей суперечливий вчинок було зроблено з метою завоювати підтримку настроєних проти більшовиків росіян та переможної Антанти. Того ж дня українська опозиція утворила альтернативний уряд – Директорію на чолі з двома давніми суперниками – В. Винниченком та С. Петлюрою – й відкрито проголосила повстання проти гетьмана!¹

О. Субтельний підкреслює, що повстання, підняте Директорією, швидко ширилося. Сотні й тисячі селян під проводом отаманів стікалися до Білої Церкви на захід від Києва, що слугувала штабом антигетьманських сил. Незабаром це сповнене ентузіазму, але слабо дисципліноване нерегулярне військо налічувало 60 тис. чоловік. Ще важливішим стало те, що на бік Директорії перейшли деякі з найдобірніших загонів гетьмана, як, зокрема, січові стрільці під командуванням Є. Коновальця й начальника його штабу

¹ Там само. – С. 358.

А. Мельника та Сірожупанна дивізія, збільшивши таким чином кількість її регулярного війська до 40 тис. 21 листопада повстали оточили Київ, і після тривалих переговорів з метою забезпечити вихід німецької залоги 14 грудня німці залишили місто, забравши з собою П. Скоропадського. Того ж дня сили Директорії триумфально ввійшли до Києва й проголосили відновлення Української Народної Республіки¹.

Характеризуючи діяльність Гетьманату, вчений робить висновки, що хоча Гетьманат проіснував менше восьми місяців, протягом яких реальна влада перебувала в руках німців, а його власний вплив був обмеженим, він спочатку міг здобути собі певну підтримку завдяки обіцянкам відновити правопорядок, якого прагнула велика частина населення. Проте він не спромігся належним чином підійти до розв'язання двох основних питань, що їх поставила революція в Україні, – питань соціально-економічної реформи та національної незалежності. Спроба відновити стабільність шляхом повернення дореволюційного соціально-економічного устрою насамперед на селі, була найсерйознішою помилкою П. Скоропадського. За словами дослідника, в національному питанні його уряд займав двоїсту позицію: маючи на своєму рахунку великі досягнення, як, зокрема, українізація освіти й культури, він, однак, змушував українських націонал-патріотів дивитися на нього як на уряд «український за формою, але московський за змістом»².

Оцінюючи перші кроки Директорії після перемоги антигетьманського повстання, зокрема аналізуючи видану 26 грудня 1918 р. Декларацію, автор зазначає, що одним із основних положень Декларації була обіцянка експропріювати державні, церковні та великі приватні землеволодіння для перерозподілу їх серед селян. Уряд брав на себе зобов'язання бути представником інтересів робітників, селян і «трудової інтелігенції», а також оголошував про намір позбавити виборчих прав земельну й промислову буржуазію. З цією метою він скликав Трудовий конгрес, що мав функціонувати як представницький і законодавчий орган держави³.

О. Субтельний наголошує, що в своїй діяльності новому уряду з поставлених цілей удалося здійснити небагато, терміново довелося вирішувати багато внутрішніх і зовнішніх проблем. Ключове внутрішнє питання, що через нього між українськими політичними партіями відбувся розкол, зводилося до того, якою має бути нова влада – парламентською демократією (як того хотіли помірковані соціалісти) чи українським різновидом системи Рад (чого домагалися ліві радикали). Останні на чолі з В. Винниченком доводили, що українці мають надавати суспільним перетворенням такої ж уваги, як і національному визволенню, і, перейнявши систему Рад, вони б тим самим викрали у більшовиків їхні «грим та блискавку». На це помірковано настроєні діячі національної орієнтації, на боці яких були симпатії С. Петлюри, відповідали, що саме захопленість суспільними експериментами і, як наслідок цього,

¹ Та само. – С. 359.

² Там само.

³ Там само. – С. 361.

ігнорування необхідності створення армії та інших інститутів держави призвели до падіння Центральної ради, і що цієї помилки не треба повторювати. Отже, давня дилема української інтелігенції – чому віддати пріоритет: соціалістичній революції чи національному визволенню – знову сіяла в її лавах ворожнечу і безладдя. В цей час більшовики повели свій другий наступ на Україну.

Дослідник зазначає, що з наближенням більшовицьких військ Директорія поводи́ла себе аналогічно тому, як діяла за рік перед тим Центральна рада. В останні, сповнені відчаю дні, що лишалися до падіння Києва, Директорія провела кілька символічних демонстрацій суверенності. 22 січня 1919 р. вона відсвяткувала злуку Української Народної Республіки з новоутвореною в Галичині Західноукраїнською Народною Республікою, про яку мріяли покоління української інтелігенції як на заході, так і на сході. Проте в ситуації, коли обидва уряди були змушені боротися за власне існування, їхні перспективи здавалися безрадісними. До того ж ці уряди зберігали свій окремий адміністративний апарат, військо й політику¹.

Оцінюючи боєздатність військ республіканського українського уряду, автор робить висновок, що вона викликала лише розчарування. Ще до другого наступу більшовиків вояки, які брали участь у поваленні гетьмана, повернулися до сіл, ліквідувавши, на їхню думку, головну загрозу для свого благополуччя і не дбаючи про долю Директорії. Виразні прорадянські тенденції, що проступали в політиці українського уряду, допомогли більшовицьким агітаторам ще легше, ніж раніше, схилити на свій бік багатьох таких селян. Тому армія Директорії, яка ще кілька тижнів тому налічувала понад 100 тис. солдатів, зменшилася до 25 тис. Велика її частина й надалі складалася з партизанських загонів на чолі з отаманами, яких головнокомандувач С. Петлюра ледве міг контролювати. З дальшим погіршенням воєнної обстановки 2 лютого Директорія залишила Київ і переїхала до Вінниці. Весною, після ряду військових поразок, вона утримувала невеличку смугу території навколо Кам'янця-Подільського².

Автор зазначає, що, враховуючи своє надзвичайно тяжке становище, український уряд знову звернув свої надії до чужої держави – Франції, війська якої, що здавалися тоді непереможними, розташувалися в Одесі. Щоб виглядати привабливішою для французів, Директорія очистилася від радикальних прорадянських елементів. У середині лютого подав у відставку В. Винниченко, а соціалістичний кабінет В. Чехівського замінили помірковані на чолі з С. Остапенком. Тепер С. Петлюра був найвпливовішою людиною в уряді. Незабаром виявилось, що французи під впливом своїх білих російських союзників, які ненавиділи українських «сепаратистів» не менше, ніж більшовиків, не мали намірів допомагати Директорії. На початку квітня вся ця справа втратила актуальність, коли французькі війська під тиском отамана М. Григор'єва, одного з

¹ Там само. – С. 362.

² Там само.

партизанських командирів С. Петлюри, котрий перекинувся до більшовиків, покинули Україну так само несподівано, як і з'явилися.

Загострюючи увагу на міжнародному та внутрішньому становищі УНР, вчений зазначає, що військові поразки та дипломатичні невдачі до краю загострили ідейні суперечки серед українців. Від двох найбільших політичних партій – соціал-демократів і соціалістів-революціонерів – відділилися невеликі, але впливові фракції радикалів, що проголосили себе окремими партіями, стали на радянську платформу й приєдналися до більшовиків. Під їхнім впливом перебували такі сильні отамани, як Ангел, Зелений, Соколовський, Тютюнник та Григор'єв. Відокремлення в соціал-демократичній партії лівого крила відбулося в січні 1919 р., приблизно в цей же час від соціалістів-революціонерів відкололися боротьбисти – фракція, що організувалася навколо своєї газети «Боротьба» й налічувала близько 5 тис. членів¹.

На думку автора, важливою подією українського національно-визвольного руху в цей період став відступ армії ЗУНР у Східну Україну та її з'єднання з силами Директорії. Історик зазначає, що вперше західно- та східноукраїнські націонал-патріоти, що протягом покоління наголошували на існуванні між ними братніх зв'язків, увійшли в контакт між собою. Тепер, коли українська революція вступала в свою завершальну стадію, виникла нагода пересвідчитися, чи здатні вони до співпраці².

У цей час у військовому відношенні українці ще ніколи не були такими міцними. Галицька армія налічувала більше 50 тис. бійців. Серед усіх армій, що воювали в Україні, – української, більшовицької, білої, вона була чи не найбільш дисциплінованою й дієвою. Внаслідок щойно проведеної реорганізації та появи кількох надзвичайно талановитих командуючих сильнішою стала й 35-тисячна армія Директорії. Крім того, з нею узгоджували свої операції 15-тисячні партизанські загони під проводом отаманів Зеленого та Ангела. Таким чином, українці мали 100 тис. загартованого в боях війська, що змушувало рахуватися з таким суперником³.

Досліджуючи цей період, історик звертає велику увагу на розбіжності, що існували між двома українськими урядами. По-перше, між Директорією С. Петлюри й диктаторством Є. Петрушевича існували досить непевні стосунки. Теоретично Директорія була всеукраїнським урядом і тому претендувала на верховенство; проте на практиці саме західноукраїнський уряд мав боєздатну армію, ефективніший апарат управління й тому не бажав дотримуватися політики, з якою не погоджувався. По-друге, обидва уряди розходилися в ідейних переконаннях. Директорія складалася майже виключно із представників лівих партій, тим часом як західноукраїнський уряд спирався на ліберальні партії з виразними консервативними тенденціями. Внаслідок цього наддніпрянці звинувачували галичан у «реакційності», а останні, відповідаючи компліментом на комплімент,

¹ Там само. – С. 363.

² Там само. – С. 372.

³ Там само.

називали перших «напівбільшовиками». Галичани, що вирізнялися високою організованістю й національною свідомістю, із зневагою дивилися на організаційну розхлябаність східних українців, їхній соціальний радикалізм і схильність до імпровізаторства. Зі свого боку, наддніпрянці вважали галичан провінційними, збюрократизованими й нездатними зрозуміти конфлікт в Україні у ширшому контексті. Отже, на передній план з усією очевидністю виступили глибокі культурні, психологічні й політичні розбіжності, які накопичувалися між східними й західними українцями протягом століть¹.

На нашу думку, спірними є думки автора про причини відступу більшовиків з Правобережжя під час об'єднаного наступу армій УНР і ЗУНР у кінці липня-серпні 1919 р. Попри впертий опір червоних, українські армії визволили велику частину Правобережжя. Проте головною причиною відступу більшовиків, на думку автора, був не український наступ, а наступ російських білих армій. Хоча перед цим О. Субтельний вказував, що українські збройні сили в цей час становили значну військову силу, на яку супротивники, в т.ч. і більшовики, не могли не зважати.

Переважна частина дослідників вказує на те, що українці, включаючи і частини Дієвої Армії УНР, ввійшли в Київ 31 серпня і причин, чому українці відступили було набагато більше, а не тільки та, що галичани не знали як реагувати на білогвардійців. На той час, коли писалася книга, в автора не було відповідних матеріалів. На сьогодні це питання вже вивчене набагато краще. Проте автор справедливо вказує, що українські армії були невдоволені одна одною й втягнуті в небажаний конфлікт з білими, відступили від Києва².

Автор правдиво описує становище українських урядів і армій восени 1919 р., яке стало справді трагічним. З одного боку, їх атакували білі, з іншого – більшовики, в тилу перебували агресивні поляки й вороже настроєні румуни. Цей «чотирикутник смерті», що невпинно звужувався, став нестерпним, коли в жовтні виснажені, голодні, позбавлені постачання й притулку українські армії вразила епідемія тифу. За якихось кілька тижнів велика кількість вояків або померли, або були вражені хворобою. Власне, тоді розвалилася боєздатна раніше Галицька армія. До кінця жовтня в її складі налічувалося лише 4 тис. боєздатних вояків. У армії Директорії ж було всього 3 тис. бійців³.

6 листопада 1919 р. генерал М. Тарнавський підпорядкував галицьких стрільців командуванню білих за умови, що вони не будуть боротися проти інших українських військових формувань і що їм дадуть можливість відпочити і підлікуватися. Тим часом Є. Петрушевич із прихильниками переїхав до Відня, сформувавши там уряд у вигнанні. Зі свого боку, Головний отаман С. Петлюра вирушив до Варшави на переговори з

¹ Там само. – С. 373.

² Там само. – С. 373-374.

³ Там само. – С. 374.

керівниками Польщі, а війська УНР вирушили в т.зв. Перший Зимовий похід і ефективно діяли в білогвардійському та більшовицькому тилах¹.

Автор об'єктивно оцінює Варшавський договір С. Петлюри і Й. Пілсудського, коли Головний отаман змушений був відмовитися від усяких претензій на Східну Галичину (що викликало обурення серед галицьких українців). За цією угодою Армія УНР разом з поляками здійснюють спільний наступ в Україні проти більшовиків. Проте О. Субтельний датою укладання Варшавського договору називає 21 квітня, а не 24 квітня, як більшість істориків. Історик справедливо відзначає, що участь поляків у цій угоді мотивувалася прагненням створити між собою та Росією східноукраїнську буферну державу. Вони сподівалися, що з появою в Україні відновленої армії УНР їхній наступ дістане підтримку настроєного проти більшовиків селянства країни. Як завжди, спочатку все йшло добре, і 6 травня союзницькі сили, що налічували близько 65 тис. поляків і 15 тис. українців, оволоділи Києвом².

Автор вказує, що очікуваної підтримки селянства союзним полякам не було. Очевидно, особистого авторитету С. Петлюри виявилось недостатньо для того, аби подолати серед багатьох селян традиційну неприязнь до його союзників – польських «панів». У червні більшовики вдалися до вдалого контрнаступу. Врешті-решт восени 1920 р. розпочалися польсько-радянські мирні переговори і відбувся розрив поляків із урядом УНР. Армія УНР, що зросла до 35 тис., продовжувала сама воювати з більшовиками і, за словами автора, до 10 листопада (насправді до 21 листопада – Г.С.) 1920 р., доки під ударами переважаючих червоних військ була змушена відступити з рідної землі і була інтернована в таборах польською владою.

Бойові дії регулярної армії УНР на території України, на жаль, закінчилися військовою поразкою.

Іншою змістовною і цікавою працею з даної проблематики є стаття М. Чубатого “The National Revolution in Ukraine (1917–1919)”, опублікована в журналі “The Ukrainian Quarterly” у першому номері за жовтень 1944 р.

У передмові дуже коротко показано історію українського народу і йдеться про те, що українці, незважаючи на польську та російську пропаганду, є окремим народом. Християнська культура поширилася в Україні і відіграла велике значення. Після свого становлення козаки під проводом гетьманів Богдана Хмельницького і Івана Мазепи боролися за свою свободу. Засноване в 1846 р. Кирило-Мефодіївське товариство, до якого входили поет Тарас Шевченко та історик Микола Костомаров у своїй програмі передбачало, що Україна буде вільною державою в слов'янській конфедерації. Засновані перед Першою світовою війною партії “Молода Україна” в Австрії та Револьюційна Українська Партія (РУП) у Росії репрезентували сучасний на той час український рух.

У підрозділі “World War I Awakened Hopes of Ukrainians” звертається увага на створення в складі австро-угорської армії Легіону Українських

¹ Там само. – С. 374-375.

² Там само. – С. 375.

січових стрільців, гаслом якого було “Війна проти Росії веде до свободи української нації”¹. Після створення в Україні Центральної ради і перемоги більшовицької комуністичної партії в Росії між ними виникли суперечки. Центральна рада хотіла бачити Україну в федерації з демократичною Росією. Комуністи на словах не заперечували право націй у Росії на самовизначення і відокремлення.

Професор М. Грушевський, керівник українського парламенту, у перспективі бачив австрійську Україну і східну Україну як можливість створення Об’єднаної Української Демократичної Республіки.

У підрозділі “The New Gospel from over the Sea” розповідається про ініціативу американського президента Вільсона про право націй на самовизначення, т.зв. “14 пунктів”, за якою народи Австрійської імперії мали право на самовизначення. Це стосувалося і західних українців. На думку автора, це мало стосуватися і народів Російської імперії – українців, білорусів, литовців, латишів, естонців, фінів, які теж прагнуть свободи.

У підрозділі “The Social Revolution in Russia and the National Revolution in Ukraine” мова йде про початок російської соціальної революції в Петрограді та ліквідацію монархії, створення уряду Керенського та його погляд на український рух. В Україні з ініціативи Товариства українських поступовців (ТУП) була створена Українська Центральна рада. 5–7 квітня 1917 р. Всеукраїнський національний конгрес підтримав Центральну раду. Також відбувалася українізація російської армії і проходили українські військові з’їзди². Автор акцентує увагу на особливостях революційного процесу в Україні, показує його всеукраїнський характер і масовість.

У підрозділі “June 23-1917-Opening of the Ukrainian National Revolution” автор розкриває найбільш значимі процеси української революції та значення прийняття Першого Універсалу Центральної ради для української справи.

Підрозділ “The Russian Government Recognizes Federated Ukrainian State” присвячений створенню та діяльності Генерального секретаріату (уряду) Української Центральної ради. Автор наводить цікаві дані, говорить, що після приходу більшовиків до влади в Росії (7 листопада 1917 р. за н.ст.) Центральна рада в III Універсалі проголосила Українську Народну Республіку (УНР) у складі демократичної небільшовицької Російської Федерації.

У трьох наступних підрозділах “Ukraine Becomes a Ukrainian National Republic”, “Ukraine, an Independent Nation, January 22-1918” та “The Independent Western Ukrainian National Republic”, автор веде мову про найвагоміші сторінки боротьби українського народу за свою незалежність у цей період – агресії більшовицької Росії проти УНР та проголошення IV Універсалу Центральної ради 22 січня 1918 р., за яким Україна “ставала самостійною, незалежною Українською Народною Республікою”³. В

¹ Czubytyj. N.D. The National Revolution in Ukraine (1917–1919) // The Ukrainian Quarterly. – 1944. – №. 1. – С. 19.

² Там само. – С. 23.

³ Там само. – С. 35.

підрозділі, присвяченому Західній Україні, М. Чубатий коротко, але змістовно описує створення після розпаду Австро-Угорської імперії Західноукраїнської Народної Республіки та її вперту і виснажливу боротьбу з поляками, які прагнули приєднати Східну Галичину до новоствореної Польської держави.

Підрозділ “From today, forever there will be One, Undivided, Independent Ukrainian Peoples Republic” дослідник присвячує визначній події в історії України – об’єднанню УНР та ЗУНР на Софійській площі в Києві 22 січня 1919 р. “Шлях на Київ лежить через Львів”, – таким було гасло Української галицької армії, коли на ділі необхідно було підтвердити це об’єднання¹.

Праця М. Чубатого, написана в період Другої світової війни, під час окупації та жорстоких боїв на території України між військами Радянського Союзу та гітлерівської Німеччини, повертала українців до часів своєї незалежності 1917–1920 рр. та пробуджувала віру на продовження цієї боротьби.

Значний науковий інтерес має праця В. Воропай “The struggle for Ukrainian independence in 1917–1918”, опублікована в журналі “The Ukrainian Review”, № 2 за 1969 р. В ній автор досліджує такі недостатньо вивчені на той час питання, як українська культура та духовність у часи революції 1917–1920 рр., зокрема під час правління гетьмана П. Скоропадського в 1918 р. Стаття складається з трьох розділів – “Theatre”, “Press”, “The Church”. Автор наводить історіографічні праці українських вчених, присвячені даній проблематиці. Зокрема, в розділі, присвяченому розвитку театру, згадано роботу Д. Антоновича, у розділі «Преса» – роботу З. Кузеля, у розділі, присвяченому розвитку українського православного церковного руху та його боротьбі за автокефалію церкви в Україні є посилання на дослідження та статті Д. Дорошенка, О. Лотоцького, В. Біднова, С. Єфремова.

Наводяться дані про кількість театрів, відомих акторів, поставлені п’єси українських та зарубіжних драматургів. В розділі “Преса” науковець подає цікаві дані про збільшення кількості українських видань з 1917 р. по 1918 р. Зокрема, в Києві виходило 50 періодичних видань і 35 – у провінції². Також подано назви періодичних видань, які виходили в містах.

У наступному розділі дослідниця подає всю історію становлення церкви в Україні: хрещення русичів у Києві князем Володимиром у 988 р., Брестську церковну унію 1596 р., боротьбу козацтва за православну віру, підпорядкування Київської митрополії Московському патріархату. Особливо детально автор зупиняється на відродженні українського церковного православного руху в 1917 р., подає всі найважливіші події цього процесу, позицію уряду гетьмана П. Скоропадського щодо

¹ Там само. – С. 39.

² *Woropay V. The struggle Ukrainian independence // The Ukrainian Review. – London; New York; Toronto: Published by The Association of Ukrainians in Great Britain, Ltd. in cooperation with, Organization for Ukraine, Inc. (U.S.A) and Canadian League for Ukrainians Liberation, 1969. – Vol. XVI. – No 2. – С. 66.*

автокефалії церкви в Україні. Це питання знайшло своє продовження після приходу до влади Директорії. 1 січня 1919 р. на розгляд уряду подано постанову про затвердження автокефалії української церкви¹.

Таким чином, праці українських вчених у діаспорі англійською мовою дали новий поштовх об'єктивному розвитку української історичної науки, ознайомили англомовну спільноту з боротьбою українського народу за власне національне ім'я і державну незалежність.

Значну наукову цінність та інтерес мають праці зарубіжних англомовних авторів, присвячені історії України взагалі й українській революції 1917–1920 рр. зокрема. Вони не втратили своєї актуальності і в наш час. Іноземні вчені в своїх дослідженнях зі сторони оцінюють події в іншій державі, мають власну точку зору на ці процеси, їхні роботи мають об'єктивний, неупереджений характер і, що найголовніше, правдиво знайомлять світову громадськість з українськими історичними процесами.

Серед цих робіт варто виділити працю Вальтера Душніка «In Quest of Freedom. 1918–1958. In Commemoration of the Fortieth Anniversary of Ukrainian Independence», видану Українським конгресовим комітетом Америки у Нью-Йорку в 1958 р. і присвячену 40-річчю початку української революції 1917 р. Книга складається зі вступу, 3-х розділів та закінчення, налічує 88 сторінок. Автор чітко, конкретно, висловлює свою думку та позицію, об'єктивно, без ідеологічних штампів доносить її до читача.

У першому розділі «The Ukrainian Nation Before and During World War I» йдеться про географічне розташування України та розселення українців, їхнє політичне становище в Росії та Австро-Угорщині, участь і боротьбу українців, зокрема січових стрільців, в арміях ворогуючих держав.

Другий розділ «The Ukrainian National Revolution», присвячений становленню українських громадських та політичних організацій на початку ХХ ст., діяльності українських діячів у Санкт-Петербурзі та Москві. Далі автор детально зупиняється на українських організаціях, які утворили Українську Центральну раду, проведенні 5-7 квітня 1917 р. Всеукраїнського національного конгресу (з'їзду), позиції Центральної ради у протистоянні з російським Тимчасовим урядом, прийнятті I-го та II-го Універсалів ЦР та створенню Генерального секретаріату (уряду) України. Після більшовицької революції в Петрограді та прийняття Центральною радою III Універсалу, за яким проголошувалась Українська Народна Республіка (УНР) у федеративному зв'язку з Росією, дослідник ретельно аналізує причини, що призвели до протистояння, а потім і війни між російським Раднаркомом та Генеральним секретаріатом УНР. Автор на основі переконливих фактів показує, що слова та діла у більшовицького керівництва розходилися з ділом. Визнаючи за українським народом право на самовизначення аж до відокремлення, більшовики чудово розуміли, що без українського хліба та вугілля вони приречені на поразку, що всілякі розмови про світову революцію без України це тільки пусті балачки.

¹ Там само. – С. 75.

Розділ третій «The Independent Ukrainian State» автор присвячує становленню незалежної Української Народної Республіки: агресії більшовиків проти УНР, переговорам українських дипломатів з державами Четверного Союзу, угоді з Німеччиною та Австро-Угорщиною, припиненню німцями діяльності Центрального ради. Далі автор переходить до гетьманського перевороту і приходу до влади П.Скоропадського 29 квітня 1918 р., детально зупиняється на діяльності гетьмана та його уряду. В підрозділі «The Rise of Western Ukrainian National Republic» мова йде про створення на руїнах Австро-Угорської імперії незалежної ЗУНР: детально описана внутрішня та зовнішня ситуація навколо Східної Галичини, позиція українських політичних та військових чинників щодо подальшого розвитку подій, бої з поляками у Львові після 1 листопада 1918 р. і подальша українсько-польська війна до середини липня 1919 р., коли озброєні та вишколені державами Антанти польські легіони Галлера після впертої та виснажливої боротьби змусили Українську галицьку армію залишити Галичину і перейти на східний берег річки Збруч, на територію Наддніпрянщини. В підрозділі «The United Ukrainian National Republic» автор детально зупиняється на початку та перемозі антигетьманського повстання під проводом Директорії в листопаді-грудні 1918 р., Акту Злуки відродженої УНР та ЗУНР, причинах поразок Армії УНР під час другої агресії більшовицької Росії, спільному поході Дієвої Армії УНР та УГА на Київ у липні-серпні 1919 р., подіям осені-зими 1919 р., що, врешті-решт, призвели до краху українських визвольних змагань, а події 1920 р. (українсько-польський союз) вже нічого не змогли змінити. Книга цікава чіткістю та лаконічністю думок автора, який називає причини та наслідки поразки українських визвольних змагань в 1920 р. та негативне значення знищення УНР для Європи і цілого світу.

Останній розділ «Epilogue» знайомить читачів зі становищем українців у міжвоєнний період у Радянському Союзі, Польщі, Чехословаччині та Румунії.

Серед інших важливих праць, присвячених українській історії та революції 1917–1920 рр., варто назвати роботи Вільяма Генрі Чемберлена «The Ukraine: A Submerged Nation», що вийшла в Нью-Йорку у видавництві «The Macmillan Company» у 1944 р. (подіям 1917–1920 рр. в Україні присвячені 37–51 сторінки) та Кларенса А. Маннінга «Twentieth-Century Ukraine», яка побачила світ також у Нью-Йорку у видавництві «Boorman Associates» 1951 р. (книга має 243 с.). Перше дослідження складається з 7 розділів і дає цілісну картину життя, боротьби та сподівань українського народу протягом його історії. Матеріал подано багатогранно, змістовно та неупереджено. Так у розділі про період 1917–1920 рр. «War Revolution Nationalist Rebirth» подано думки та цитати з праць інших авторів, присвячені дослідженню українського питання в ХХ ст.

Дослідження Кларенса А. Маннінга стало значною подією в англомовній історіографії, присвяченій Україні. Вчений надзвичайно ретельно, використовуючи суто наукові підходи і методи аналізує шлях, пройдений Україною в буремному ХХ ст. (в даній праці 10-ті – поч. 50-х рр.). Відрадною особливістю роботи є зібрана автором велика бібліографія

наукових праць про Україну та її визвольний рух, яка була видана в світі європейськими мовами впродовж першої половини ХХ ст.

Розглядаючи та аналізуючи вищезазначені англomовні праці, присвячені українській національно-демократичній революції 1917–1920 рр., ми можемо дійти до деяких висновків, запитань та узагальнень.

Чому ж у період, коли розпалися імперії й багато націй Східної Європи, включаючи й такі невеликі, як фіни, естонці, латиші та литовці, завоювали незалежність, а багаточисленній українській нації не вдалося зробити цього? Це питання тим доречніше, що українці боролися й заплатили за свою незалежність більшою кількістю жертв, ніж, напевно, будь-яка інша східноєвропейська нація.

Розглядаючи загальні причини поразки боротьби за незалежність українців, необхідно розрізнати внутрішні та зовнішні чинники, а також становище східних і західних українців. Із точки зору внутрішніх чинників головна дилема українців (і насамперед східних) полягала в тому, що вони були змушені починати створення держави, ще не завершивши формування нації. Відставання й нерозвинутість процесу національного будівництва були наслідком гніту царату й слабкої соціальної бази, що на неї спиралося формування нації. З усіх соціальних груп і класів в Україні найдіяльнішою в національному русі та зусиллях у будівництві держави виявляла себе інтелігенція. Проте вона складала лише 2 – 3 % усього населення, й тільки невелика її частина підтримувала українську справу. Для багатьох її представників, однаково тісно пов'язаних із російською та українською культурою, було психологічно важко розірвати зв'язки з Росією. Цим і пояснювалися їхня нерішучість у питанні про незалежність і схилення до автономії чи федералізму. Нарешті, навіть під час революції та громадянської війни багато українських інтелігентів ніяк не могли вирішити, яка мета важливіша: соціальні зміни чи національне визволення. Тому в Наддніпрянській Україні на роль провідників нації революція висунула ідеалістичних, патріотично настроєних, але недосвідчених інтелігентів, змусивши їх діяти, перш ніж ті зрозуміли, чого вони прагнуть, і як ці прагнення реалізувати.

Очолюючи змагання за незалежність, українська інтелігенція розраховувала на допомогу селянства. Проте цей величезний загін потенційних прихильників не виправдав її сподівань. Неосвічений, забитий і політично незрілий селянин знав, чого він не хоче, але не міг з упевненістю сказати, за що він бореться. Селянин розумів, що він трудівник, якого експлуатують. З цим і пов'язані перші успіхи більшовицької пропаганди. Проте селянинові важко було досягнути складнішу ідею національної незалежності, й лише під кінець громадянської війни багато більш-менш освічених селян стали схилитися на її бік. Але на той момент найкраща можливість завоювання незалежності була втрачена.

Навіть коли селянин прагнув підтримати справу незалежності, організувати його для такої підтримки було надзвичайно складно. На відміну від невеликих компактних груп робітників, зосереджених у кількох найбільших містах і тому легкодоступних для більшовиків, селяни були

розпорошені по тисячах сіл. Переконати їх у необхідності співпраці становило собою проблему, розв'язати яку недосвідченій інтелігенції виявилось не під силу. І якщо підтримка українських націонал-патріотів інтелігенцією та селянством була питанням проблематичним, то відсутність цієї підтримки в містах (це стосується насамперед Галичини) мала вирішальне значення. Не в змозі розраховувати на робітників, міську буржуазію, чиновництво, службовців, технічний персонал, українські армії з великими труднощами утримувалися в містах – цих осередках комунікацій, транспорту й управління. Таким чином, слабкість соціальної бази українського руху 1917–1920 рр. стала стратегічним недоліком, що справив великий вплив на результати боротьби.

За всією серйозністю внутрішніх недоліків українського національного руху вирішальними в його поразці стали зовнішні чинники. Що стосується західних українців, котрі за силою національного руху не поступалися іншим східноєвропейським країнам, які завоювали незалежність, то їхня поразка пояснювалася переважаючою силою поляків. На Наддніпрянщині шлях до незалежності відрізала більшовицька Росія, а не українські більшовики. Наприкінці 1920 р. командував Червоної армії Лев Троцький відкрито визнавав: «Радянська влада протрималася на Україні до сих пір (і протрималася нелегко) в основному силою Москви, великоруських комуністів і Червоної армії»¹.

Свою перемогою партія В. Леніна завдячувала не лише блискучому керівництву й прекрасній організації, а також наявності в її розпорядженні величезних фінансових, адміністративних, промислових і людських ресурсів Росії. Більшовики могли розраховувати на підтримку росіян і русифікованих робітників у містах України, що давало їм змогу у вирішальний момент мобілізувати прихильників. Східні українці мали також іншого запеклого ворога – білих росіян. Щоб перемогти таких ворогів, було потрібно більше сил, ніж могли зібрати національні рухи, що народжувалися.

Воюючи з набагато могутнішими ворогами, східні й західні українці не змогли добитися визнання й допомоги переможної Антанти. До причин, через які Антанта (а вона з готовністю надавала збройну й дипломатичну допомогу антибільшовицькій Білій армії та численним новоствореним у Східній Європі національним державам) відвернулася від українців, належали: незнання реального становища в Україні; енергійна й ефективна антиукраїнська пропаганда поляків і білих; зносини Центральної ради й Гетьманату з німцями та ліві («більшовицькі») тенденції Директорії. Нарешті, встановленню національного уряду великою мірою заважав хаос, що панував в Україні в 1917–1921 рр.

Але поряд із втратами революція й громадянська війна принесли українцям і здобутки. Національна свідомість, раніше притаманна обмеженій частині інтелігенції, поширилася на всі верстви українського

¹ *Subtelny O. Ukraine. A History.* – Toronto; Buffalo; London: Published by the University of Toronto Press in association with the Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1988. – P. 378.

суспільства. З одного боку, селянин, що продемонстрував здатність скидати уряди й боротися за свої інтереси, здобув упевненість у власних силах і почуття самоцінності. А за цим прийшло прагнення того, щоб до його мови та культури виявлялося більше поваги й визнання. З іншого боку, поява українських урядів привчала селян вважати себе українцями. Тому за якихось чотири роки процес національного будівництва зробив величезний крок уперед. У цьому розумінні події 1917–1921 рр. були революцією не лише соціально-економічною, а й національною. Хоча мрії про незалежність лишилися нездійсненими, українська нація мала всі підстави вважати, що революція 1917–1920 рр. не пройшла даремно і на цьому боротьба не закінчиться.

Слюсаренко П.М. (Київ)

**СПІЛЬНА НАСТУПАЛЬНА
ОПЕРАЦІЯ АРМІЇ УНР І ВІЙСЬКА
ПОЛЬСЬКОГО У КИЇВСЬКОМУ ТА
ОДЕСЬКОМУ НАПРЯМКАХ
25 КВІТНЯ – 8 ТРАВНЯ 1920 р.**

У статті на основі вивчення та аналізу українських, польських та російських історіографічних джерел розкрито особливості спільної наступальної операції армії УНР і Війська Польського у київському та одеському напрямках на початку Російсько-польської війни 1920 р.

Саме українське питання періоду Російсько-польської війни 1920 р. як у радянській, так і в сучасній українській історіографії висвітлено найменше. А про російську сучасну історіографію з цього приводу годі й казати.

Безпосередньо про спільну наступальну операцію армії УНР і Війська Польського у київському та одеському напрямках, що відбулася на початку Російсько-польської війни 1920 р., написано мало, та переважно тенденційно й упереджено. Тому важливо, на думку автора, надати більш об'єктивну оцінку тогочасним подіям.

Серед **історіографічних** видань, що вміщують матеріал за відповідною тематикою, помітно виділяються: “Драма Пілсудського. Війна 1920” М. Прушинського (1997 р.)¹, “Шаблі з плугів: Український повстанський рух у визвольних змаганнях” Ю. Кульчицького (2000 р.)², “Советско-польские войны 1918 – 1939 гг.” М. Мельтюхов (2001 р.)³, “Повернення

¹ Прушинський М. Драма Пілсудського. Війна 1920 / Перекл. з поль. – К.: Лібра, 1997. – 372 с.

² Кульчицький Ю. Шаблі з плугів: Український повстанський рух у визвольних змаганнях. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – 260 с.

³ Мельтюхов М.И. Советско-польские войны. Военно-политические противоречия 1918 – 1939 гг. – М.: Вече, 2001. – 464 с.